

ԻՄՍՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Է. ՈՒԱՅԹԵՔԸՐ

ՄԻՋՈՑԸ

ԵՒ

ՈԳԻՆ

Յեսուսիսմեհ Յիկզբրի Մասիս

ԵՒ

Փաստեր Աստուծոյ Դոյուքեան

— • —

Ս. Քովմայի փաստարկութիւնը կը պահանջէ այն առին մեզմէ որ տեսնենք թէ ինչ կը պատահի շղթայի վերջաւորութեան: Կը շարունակէ՞ բարձրանալ մինչեւ ժխտական յաւիտենականութիւն մը թէ վերջ կը գտնէ որոշ առին մը՝ անցեալին մէջ: Ս. Քովմա դժուարութիւն ունէր փաստելու որ շղթան չի կրնար անվերջանալի անցեալ մը ունենալ, այլ պէտք է որ սահման մը ունենայ. այսօր, այս դժուարութիւնը կը մարի ինքնին, քանի որ շղթան որեւէ կերպով չի կրնար երկարիլ դէպի ետ՝ ստեղծագործութենէն առաջ: Այստեղ խոյս կու տանք նեւտոնի տիեզերքի կանոնաւորութենէն եւ, ինչպէս Ս. Քովմայի նախնական փաստին մէջ, պատճառներու շարքը կը վերջանայ Աստուծոյ մէջ:

Փաստարկութեան մէջ, այնպէս ինչպէս կը ներկայացնեն զայն առ հասարակ, գոր-

ծածուած լեզուն կ'հնթադրէ պարագան, որ ամէն արդիւնք ունի միակ պատճառ մը եւ ամէն պատճառ՝ միակ արդիւնք մը, այնպէս որ պատճառներու բոլոր շղթաները պարզ միագիծ շարայարութիւններ են: Եթէ նկատի առնենք հիմա այն իրողութիւնը թէ արդիւնք մը կրնայ յառաջ գալ բազմաթիւ պատճառներու գործակցութեամբ, ինչպէս նաեւ թէ միակ պատճառ մը կրնայ ծնունդ տալ մէկ արդիւնքէ աւելին, պատճառներու շղթաները կրնան ճիշդաւորութիւն եւ մէկը միւսին կապուիլ: Բայց քանի որ օրէնքը կը պահանջէ նաեւ որ պատճառը կանխէ արդիւնքը ժամանակին մէջ, անվիճելի է որ փաստարկութիւնը չ'ազդուի չ'ապէս: Բաց աստի, փաստարկութիւնը չի պահանջեր որ պատճառներու բոլոր շղթաները, երբ հետեւինք անոնց դէպի անցեալ երթալով, բոլորն ալ վերջանան նոյն կէտին մէջ. ուրիշ բառերով, ան չի տանիր անպայմանօրէն այն եզրակացութեան որ տիեզերքը իր պաշարը ամբողջութեամբ ստացած է մէկ յանձնումով, ստեղծագործութեան ժամանակ, եւ թէ անկէ ասդին որեւէ բան չ'է ստացած: Այսպէս՝ չ'արդարացնիր ԺԸ. դարու աստուածաբան նեւտոնականներու տեսութիւնը թէ աշխարհի դրութիւնը բացարձակապէս փակ դրութիւն մըն է եւ զարգացած է զուտ մեքանիստական օրէնքներու համաձայն, այնպէս որ պատմութեան բոլոր դէպքերը պէտք է որ պարունակուած ըլլան իրենց կանխորոշումին մէջ, առաջին վայրկեանէն: Ընդհակառակը, բնագիտական մտածողութեան արդի ուղղութիւնը — ինչպէս կ'երեւի պատճառականութեան սկզբունքի մասին ըսուածէն — կը հակի այն գաղափարին թէ, բնագիտութեան մարզին մէջ կայ մշտական շարունակութիւն մը միջամտութիւններու եւ նոր ստեղծումներու: Տիեզերքը շատ հեռու է ըլլալէ զուտ մաթեմատիքական հետեւանքը մասնիկներու շարուածքին ստեղծագործութեան պահուն եւ է միջավայր մը շատ աւելի հետաքրքրական եւ բնորոշ դէպքերով քան ինչ որ կանխասահմանութեան կողմնակից մը կրնայ երեւակայել:

Բնագիտութեան առարկայ դաշտէն ներս պէտք է որ տիրէ որոշ կանոնաւորութիւն մը, որուն վրայ հիմնուինք հաստատելու

Արատալուած Լոյս Շարքաբերէն, 1906

(Սնայեայր յաջորդիւ՝ 16)

համար գործակցութիւն մը անցեալին, ներկային եւ ապագային միջեւ. սակայն այս կանոնաւորութիւնը տիեզերական եւ համատարած չէ, որովհետեւ աշխարհը շարունակ կը հարստանայ նոր տարրերու բարձրացումով: Ենթադրուած է որ կրնայ կապ մը գոյութիւն ունենալ, մեզմէ ան-
ժանօթ, կանոնաւորութիւններուն եւ միջամտութիւններուն միջեւ: Գ. Ս. Բիրս, ամերիկացի փիլիսոփայ եւ մաթեմատիկոս, կը մտածէր որ բնութեան օրէնքները եզրադրական ընթացքի մը արդիւնքն են, ներքին սովորութիւններու հիմնաւորում մը, այսպէս ասած, անկենդան նիւթի աշխարհէն ներս: Բայց ինչ որ ըլլայ, կերպը, որով կանոնաւորութեան եւ նորութեան երկու գիծերը միաժամանակ կը տեսնեն եւ միեւնոյն ատեն ֆիզիքական եւ հոգեբանական մարգերուն մէջ, մեզի հետ-
ցում եւ վերացում կը պարտադրէ:

ԳԼՈՒԽ Խ.

ՎԵՐԱԾՆՈՒՄԻՆ ԵՎ ՈՒՂԻՆ

Վերածնունդէն սկսեալ, դասականներու դիրքը արտաքին աշխարհին հանդէպ կը տարբերէր ընդհանուրին դիրքէն նշելի չափով մը, այսինքն թէ դասականները կը փորձէին դէպքերու ետին ըմբռնել նպատակը, մինչդեռ հետագայ ցիգր ուղղուած եղաւ դէպի յայտնումը օրէնքներուն փոխանակ նպատակներու, ինչպէսին՝ փոխա-
նակ ինչուին, եւ մերժեց օրինաւոր յաւակ-
նութիւնը հասկնալու իր իսկ կատարած գիտներուն խոր իմաստը: Դիմելով արիս-
տոտէլեան վարդապետութեան հինգ տե-
սակի պատճառներուն, կարելի է ըսել որ արդի տեսական բնագիտութեան մէջ՝ ֆի-
զիքական դէպքերու ներգործող եւ ձեւաւորող պատճառները լուծուեցան, եւ որոշ չափով խառնուեցան մաթեմատիքական տեսութեան մէջ, վախճանական պատճառի մը գոյութիւնը անգիտանալու աստիճան: Այս տարբերութեան լոյսին տակ՝ Ժ. Բ. Է. Դարբերու միջեւ, պէտք է որ նկատի առնուի ինկլեմենտը ուղիւ, փաստը՝ եզրակացուած կանոնաւորութիւնէն, նպատակէն եւ պաշ-
տօնէն:

Ս. Թովմա կը մեկնի այն ենթադրութե-
նէն որ անկենդան առարկաները, ինչպէս
են անոնք, որոնցմով կը զբաղի բնագիտու-
թիւնը, կը շարժին որպէս թէ նպատակ մը
հետապնդէին: Որմէ կը հետեւցնէր թէ
պէտք է որ անոնք կառավարուած լլլան
իմաստուն էակի մը կողմէ, զոր կը նոյ-
նացնէր Աստուծոյ հետ: Այսօրուան բնագի-
տութիւնը չ'ընկերայնիւ Ս. Թովմայի ենթա-
դրութիւնը. եւ կը թուի հետեւաբար որ
պէտք է նոյն փաստարկութիւնը զարգացնել
մեկնելով տարբեր տեսանկիւնէ մը: Դտեմ-
լու համար մեկնակէտ մը այս վերականգ-
նումին համար, պէտք է նկատի ունենանք
ինչ որ, արդի տեսողութեամբ, միջնադար-
եան գաղափարին տեղը զբաւեց:

Կ'ընդունինք այսօր, եւ մեր նախնիքնե-
րէն աւելի, թէ գոյութիւն ունի կանոնաւոր-
ութիւն, դրութիւն, կարգաւորում, պատ-
շահեցում իրերու, բնութեան մէջ եւ անոնց
յարաբերութիւններուն մէջ իրարու հետ.
աչքը, օրինակի համար, բարձրօրէն կազ-
մակերպուած եւ պատշահեցուած է տեսա-
ղութեան: Ինչ կը վերաբրի կանոնաւոր-
ութեան, մեր ծանօթութիւնը անհունօրէն
աւելի մեծ է քան ինչ որ էր Ժ. Դարուն,
որովհետեւ հասած ենք իմացքին մաթեմա-
թիքական կազմակերպութեան մը որ ամ-
բողջ տիեզերքը կ'ընդգրկէ: Սշխարհը դրու-
թիւններ կատարել, գոստոս մը եւ ոչ քոստ:
Փորձառութեան միջոցով յայտնուած եղե-
լութիւնները բանականութեան դրոշմը կը
կրեն. մաթեմատիկական որ կը ներկայացնէ
վերացական մտքի ամբողջ դրութիւն մը,
ի վիճակի է լուծելու բնագիտութեան
թանձրական բոլոր խնդիրները:

Միջնադարեան եւ արդիական իմացքնե-
րուն միջեւ, սակայն, չկայ այնքան մեծ
տարբերութիւն որքան կ'երեւի առաջին
ականարկով: Հսել որ բնական առարկաները,
առանց որ ճանաչողութեան կարողութիւնը
ունենան, կը գործեն որպէս թէ նպատակ մը
հետապնդէին, ի վերջոյ ձեւ մըն է պարզա-
միտ եւ պատկերաւոր՝ բսելու թէ անոնց
ընթացքը առանց օրէնքի չէ, ոչ ալ պատ-
տահականութեան լրուած, այլ կառավար-
ուած ճշգրիտ կանոններով. եւ Ս. Թովմայի
փաստարկութեան նպատակին տեսակէտով,

առաջին ենթադրությունը բանաձևելու երկու կերպերը նույն արժեքը կը ներկայացնեն: Մաթեմատիքական օրէնքը մտքի իմացք մըն է. եւ մեկնելով մաթեմատիքական օրէնքէն, անհեթեթութիւն չէ եզրակացնել որ գոյութիւն ունի միտք մը, նման մեր մտքին, նիւթական բնութեան մէջ կամ ետին. գոյութիւն ունեցող կարգը կամբի արդիւնք է. եւ այս հետեւութիւնը կ'ընենք հիմնուելով խստօրէն նոյն պատճառներուն վրայ, որոնցմէ կ'եզրակացնենք մտքի մը եւ մտադրութեան մը գոյութիւնը մարդկային միւս էակներուն մէջ: Երբ կը մտածենք գոսմոսի միութեան, ներդաշնակութեան եւ անկախութեան մասին եւ անոր մասերու գործակցութեան մասին, կը տարուինք մտածելու որ ան գոյութիւն ունի հասկընալի նպատակի մը համար: Աշխարհի մը մէջ որ արտայայտութիւնը չըլլար մտածողութեան մը, գիտութիւնը ընաւ ծնիլ պիտի չկարենար:

Բաց աստի, Ս. Թովմայի համար անծանօթ այն իրողութիւնը որ նոյն մաթեմատիքական օրէնքները ի զօրու են ամբողջ գոսմոսին համար, որ վերջինս, ըստ գիտութեան, կազմակերպուած է մտերիմ եւ տրամաբանական ձեւով, կը տանի այն եզրակացութեան թէ միակ միտք մըն է պատասխանատուն ստեղծագործութեան. այնպէս որ արդի գիտութիւնը, մօտենալով Աստուծոյ իմացքին այս կերպարանքին մէջ եւ մերժելով բազմաստուածութիւնը, կը հայթայթէ կարեւոր հետեւութիւն մը Ս. Թովմայի փաստին:

Այլ բառերով արտայայտելու համար փաստարկութիւնը, ինչպէս որ գիտենք թէ մեր մարմինէն տարբեր մարմիններ գոյութիւն ունին եւ որ այս մարմինները կը գոյացնեն նիւթական աշխարհը, այնպէս ալ կ'ընդունինք որ կան մեր մտքէն տարբեր միտքեր եւ մասնաւորաբար որ գոյութիւն ունի միակ միտք մը, մերինին նմանող, որուն գործողութիւնները կը յայտնուին անկենդան նիւթի վարմունքին մէջ՝ բնութեան օրէնքներուն մէջ եւ որ այս միտքը մէկ է ամբողջ տիեզերքին համար, որուն ամբողջութիւնը, այսպէսով, կը վերածուի միութեան: Կանոնաւորութիւնէն հետեւցըւած փաստը այսօր աւելի ամբողջական է,

լայն եւ պատկառելի քան այն ձեւին մէջ, ինչպէս ներկայացուեցաւ ան ԺԿ. դարուն:

Մինչեւ այստեղ, փաստարկութիւնը չի զանազաներ գերանցող կամ ներգոյ միտքին միջեւ, աստուածականութեան եւ համաստուածութեան միջեւ: Բայց այստեղ եւս, արդի գիտութիւնը կու տայ ճշմարտանիշ մը որ Ս. Թովմայի տրամադրութեան տակ չէր գտնուեր. եթէ գիտենք թէ տիեզերքը չի կրնար գոյութիւն ունեցած ըլլալ անսահման ժամանակով մը, անցեալին մէջ, բնութեան այժմեան օրէնքներու տիրապետութեան տակ — այլ բառերով, թէ պէտք է որ ստեղծագործութիւն մը եղած ըլլայ — եւ, բաց աստի. եթէ գիտենք որ պիտի գայ օր մը, ուր, ֆիզիքական պատճառներով, կեանքը անկարելի պիտի լլլայ, այս իրողութիւնները անհաւատալի կ'ընեն ենթադրել որ Աստուած կապուած եւ պայմանաւորուած ըլլայ աշխարհով մը, որուն ծննդեան եւ մահուան ժամանակները ճշդըւած ըլլան: Եթէ որոշ միջոցով մը Աստուած անցած ենք այն համոզումին վրայ որ Աստուած գոյութիւն ունի, արդի տիեզերագիտութիւնը մեզ կը տանի աւելի անդին, այն եզրակացութեան՝ որ Ան պէտք է ըլլայ, զոնէ մէկ երեսով, տիեզերքէն անջատ:

Քանի կ'առարկէր Ս. Թովմայի փաստին դէմ թէ ան իբրեւ ընդունուած կը դաւանի սկզբունքներ եւ գաղափարներ՝ սրտիք ի զօրու են աշխարհի մէջ եւ զանոնք կը կերարկէ ամբողջ տիեզերքին, ենթադրելով որ անոնք ի զօրու են աշխարհէն անկէն: Պատկերելու համար այս կէտը, կարելի է հարցնել ինքզինքին աշխարհի մէջ որեւէ առարկայի համար թէ ինչ դիրք կը գրաւէ, սակայն կարելի չէ հարցնել թէ ինչ է աշխարհի դիրքը իբրեւ ամբողջութիւն. պէտք է զգուշանալ «անդրանցող տրամախոհութեան խարոզ նկարագրէն»: Փաստարկութեան նոր ձեւը նուազ ենթակայ է այս առարկութեան. արդարեւ, ան նախ կը յայտնաբերէ Աստուած մը աշխարհի մէջ եւ յետոյ, երկրորդ հանգրուանով մը, այսպէս ասած, զԱյն կը բարձրացնէ աշխարհէն վեր:

Թրգմ. ՇԱՀԷ ՎԱՍԻՒԱՊԵՏ

(Վերջ՝ 18)